

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0062

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT VIGESIM. OCTAVUM. XXVIII. HOOFDSTUK.

*Mangium silvestre; Mangi Mangi Utan.**De wilde Mangie-Boom.*

PEr *Mangi Mangi Utan*, meo quidem iudicio, tres intelliguntur arbores, omnes cum vera *Mangi* quodammodo convenientes: Prima est *Lignum Salis* seu *folium acidum*, quod in subsequenti describitur capite. Secunda arbor proprie *Mangi Mangi montana* vocatur: Tertia ac silvestris, proprie *Mangi Mangi*, in hoc describitur capite; quam potius diversam puto arborem, unde & diversum ipsi tribuo nomen, mos autem me jubet vulgarem sequi methodum.

Arbor itaque hæc truncum gerit humilem, incurvum, sinuosum, ac crassum, qui cortice obducitur nigro, rugoso, fisso, crasso, & fragili. Truncus vero sese mox dividit in paucos, incurvos, & crassos ramos, qui ramulos gerunt curtos fragilesque: Folia duplicis sunt formæ, ut & ipsorum ramuli, furculi enim teneri digitum crassi sunt, rotundi, vel ex rotundo-plani, oris acutis, glabri, ac quinque pedes longi, ex quorum geniculis folia oriuntur bina sibi obposita, quæ crucem obliquam exformant, brevibusque & crassis insident petiolis supra sulcatis.

Folium illud potius *Canarii* refert quam *Mangi Mangi*, estque duodecim pollices longum, quatuor latum, in brevem definens apicem, superne glabrum, inferne autem nervus medius protuberat non acute, sed rotunde, venæ transversales incurvæ ac sinuosæ decurrunt, ita ut intra majores aliæ minores intricatæ sint, atque alternatim locentur, inferius protuberantes. Vetusita vero folia breviora sunt, septem ac novem pollices longa, tres quatuorve digitos lata, quorum quædam in brevem apicem, alia rotunde definunt obtusa & bifida, suntque crassa, scabra, ac *Mangi Mangi* foliis magis similia, quam juniora; inferius enim magis sunt angustata, ac superius latissima, superna parte glabra & æqualia, inferna vero venæ majores maxime protuberant, quæ raræ sunt, atque circa oras sinuosæ, aliis tenuioribus interpositis, nullum ordinem observantibus, in ramorum vero summo locantur arte sibi juncta & inordinata, saporis quam maxime amaricantis, nec succum emittunt, si dirumpantur. Ex aliis inferiorum foliorum longi exierunt furculi, ex rotundo plani seu angulosi, firmi, inque horum furculorum summo bina progerminant foliola tenera linguæ-formia, sibi obposita & incumbentia, acsi viscoso oleo essent obducta, quod digitis etiam adheret, si tangantur, quodque, si tenerrima sint, in suprema ipsorum parte guttatim exsudat. Ubi vero talis observatur furculus, folium obpositum plerumque decidit, ramique pars superflua nodosa seu geniculata est.

Flores in laxis & extensis progerminant racemis, inæquali modo decurrentibus, quorum unus supra alium elevatus est; flores vero primum oblonga sunt capitula, sese in flosculos aperientia inferius angustatos ac breves, superius sese in quinque parva & alba petala extendentes, quæ vero sensim sursum incurvantur, odoris haud ingrati, in centro quinque adparent brevissima stamina alba seu flavescencia, in quorum medio pistillum erigitur longius, quod post florum lapsum capitulo insidet & persistit.

Fructus oblongæ sunt baccae oviformes magnitudine grani Tritici, quæ putamini inclusæ primo sunt virides, dein aurantii coloris seu instar Minii, sub tenui vero pellicula plurima reconduntur semina nigra polygonia instar arenularum.

Lignum illud *Hussur* seu *Ligni Cornei* refert, ad cuius genus & hanc refero arborem; hujus vero lignum crassioribus constat fibris, ac per longitudinem striatum est, durissimum, casuque difficile, sique recens incidatur, copiosa effluit lymphæ subflava, & amarissima, quæ etiam exstillat, licet postea ad domum deferantur, unde recens adeo grave est, sed tamen facile exsiccat.

Radices more *Mangi Mangi* supra terram decurrunt, sed non elevatæ, suntque multo crassiores, quodque plurimæ sint denudatæ, caussatur, quod hæc potissimum arbores locis crescant præruptis, atque

Tom. III.

solo

DOor *Mangi Mangi Utan* werden drierley boomen verstaan, myns oordeels, alle drie met de regte *Mangi Mangis* kleene gemeenschap bebbende. De eerste is *Lignum Salis* of *Folium acidum*, in 't volgende Kapittel beschreven: 't tweede werd eigentlyk *Berg-Mangi Mangi* genaamt, en zal hier na volgen: de derde en eygentlyke bosch-*Mangi Mangi*, zullen wy hier beschryven, 't welk ik liever voor een byzondere boom wil houden, en een byzondere naam geven; dog de gewoonte dwingt my de gemeene fleur te volgen.

Het is geen booge nog regte, maar een dikke en bochtige stam, bekleed met een swarte, ruwe, geborstene, dikke, en brosse schorsse. De stam verdeelt zig strax in weinige kromme en dikke takken, en daar aan korte zeer beknopte, en brosse ryskens, die kort afbreken. De bladeren zyn van tweederley fatsoen, als mede haare takken, want de jonge scheuten zyn een vinger dik, rond, of uit den ronden, platachtig, met scherpe kanten, glad, en vyf voeten lang, daar aan staan de bladeren in leeden, twee tegens malkanderen, en maken schuynze kruysen, op korte dikke voeten, die boven gegeut zyn.

Het blad gelykt beter na die van *Canari* dan van *Mangi Mangi*, twaalf duymen lang, vier breed, met een korte spits, boven glad, van onderen buyt de middelzenuwe verre uit, niet scherp, maar rondachtig, de dwersaderen loopen bochtig en verwerd, zodanig, dat tusschen de grootste nog andere mindere loopen, verwisseld tegen malkander, en alle beneden uitpuylende. De oude bladeren zyn korter, zeven en negen duymen lang, drie en vier vingers breed, zommige met een korte spits, zommige vooren rond, stomp, en gekloven, dik, styf, en de *Mangi Mangi* bladeren gelyker, dan de jonge; want agter zynze finalst, en omtrent 't voorste op 't breedst, aan de bovenzyde mede glad en even, aan de onderste steken de hoofdaderen verre uit, die wat ydel staan, en omtrent de kanten bogen maken, met andere dundere daar tusschen, die geen order houden, zy staan aan 't uytterste der takken, dicht agter malkander, en houden geen order, zeer bitter van smaak, en geven geen zap uit, als men ze afbreekt. Uit den schoot der agterste blaadjes komen lange scheutjes voort, uit den ronden plat of kantig, styf, en even aan 't voorste dixer scheutjes ziet men de twee jongste blaadjes, als tongetjes tegen malkander gesloten, als of ze met een kleverige oly bestreken waren, 't welk ook aan de vingers kleeft, en als ze nog kleen zyn, bebbenze voor aan een belderen drop van die oly. Daar een zulk scheutje staat, is gemeenlyk 't tegen overstaande blad afgevallen, en de resterende tak zeer geknoopt.

De bloem komt voort aan ydele uitgebreide dollen, dog wiens steelen ongelyk lang zyn, te weten de een boven de andere verbeven: De bloemen zyn eerst langwerpige knopjes, daar uit werden kleene bloempjes, beneden een kort balsje bebbende, boven zig in vyf kleene en witte blaadjes verdeelende, dewelke eerst wat uitgebreyd staan, maar met de eynden zig strax wederom, opwaarts krommen, niet onlieffelyk van reuk; in de midden ziet men vyf korte draatjes, wit of bleek-geel, en nog een langer stiletje, 't welk na 't afvallen der bloemen op een knopje staan blyft.

De vruchten zyn langwerpig, en ey-formige besien, in de grootte van een tarwe-korl in zyn bolster, eerst groen, daar na oranje- of menie-verwig, onder een dun buyden veel boekig swart zaad verbergende, als zand-korls.

Het hout gelykt wat na dat van *Hussur* of *Lignum Corneum*, onder wiens geslagte ik dezen boom bringe: Dog dit hout is grofdradiger, in de lengte gestreept, zeer hard en moeyelyk om te kappen; als men 't versich kapt, loopt 'er overvloedig een geelachtig en zeer bitter water uit, 't welk nog al duurt, al heeft men de stylen al na huys gedragen, waar door 't versche zo swaar werd, egter droogt 't ligt op.

De wortelen lopen ook op de manier van *Mangi Mangis* boven de aarde, dog niet hoog, en zyn veel dikker, endat 'er zommige bloot staan, komt meest daar door, dewyl deze boomen altyd aan style plaatzen groeyen, als of ze aan de

folo adglutinata quasi videntur, unde & facile per fortiores eradicantur nimbos. Octobri floret, fructusque subsequenter maturefcunt menfibus.

Nomen. Latine *Mangium filvestre*. Malaice *Mangi Mangi Utan*. Amboinice *Watta Ewan*. Ternatice *Lolaru Tomma Banga*, quæ omnia nomina eandem fortuntur fignificationem. Amboinenfes vero Leytimoram inhabitantes præter hæc nomina alia ipfi etiam inponunt, uti *Kinamëan*, *Inamëan*, & *Aymaan Abbar*. Tantam porro cum fubfequenti *Ligno Salis primo* habet convenientiam, ut multi hoc cum ipfa confundant, licet foliorum differentia ex fapore mox detegatur, illa enim *Kineamëan* amaricant, quum hæc *Ligni Salis* feu *folii acidi* grate acida fint cum parva falfedine.

Locus. Raro occurrit, ac fere femper ad montium pedes declives & in locis præruptis, in Leytimoræ vallibus castello *Victoriæ* vicinis & circa *Caju Puti* oras, ubi montes in valles decurrunt in levibus filvis, in altis enim ac denfis filvis non provenit.

Ufus. Lignum ejus raro ad tigna adhibetur, cum adeo grave fit, ac difficulter cædatur, fi vero recti ejus occurrant trunci, hi jufto ficcati modo ad ædificia in ufum vocari poffunt, ad tecta nempe, non vero ad folum, quum cito ibi putrefcat: Colorem gerit mellinum, illique *Mangi Mangi* fimile eft, ficcatum vero flammam facile concipit, fed totum in albos convertitur cineres, nullos relinquens carbones: Folia cum *Curcuma* contrita & forma *Emplaftri* albo incolarum Cadel inofita, vermes enecant atque infecta, quæ cauffæ funt proferpentis hujus mali cutis-que defœdata.

Tabula Trigesima Prima

Ramum exhibit *Mangii filvestris*.

OBSERVATIO.

Mangi Mangi arbores a *Valent.* in *Amboina defcript.* pag. 222. itidem commemorantur, dicitque decem harum obfervari fpecies, quarum unam fub No. LX. in Tabula exhibit.

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

Folium acidum majus. Daun Affam Befaar.

Cum binis præcedentibus arboribus magnam quoque adfinitatem gerit *Folium acidum*, quod in majus ac minus dividitur, quorum primum hoc in capite defcribemus.

Primo. *Folium acidum majus* feu *latifolium* mixtam habet *Huffuri* & *Mangi Mangi* formam, non altum gerens truncum, paucosque emittens pingues ramos, quorum pars fuprema quadrata eft ac viridis. Ejus folia funt magna, atque in geniculis per paria fibi funt cruciatim obpofita, fed rara, feptem & octo pollices longa, tres quatuorve digitos lata, in obtufum definentia apicem, quorum quædam funt rotunda & bifida, glaberrima, craffa, nullas notabiles gerentia coftas, quæ vero in inferiore parte parum protuberant, nervumque gerunt craffum medium fubtus acute trigonum & maxime elevatum, ipforum fapor eft acidus & quodammodo acidulus: Ex vulneratis ramis paucum exfiliat lac flavum ac vifcofum, quod cito efficcatur inftar illius *Sefoot*, rami autem intus molle ac fungofum gerunt cor.

Ex foliorum alis ab utraque parte bini excrefcunt longi petioli feu furculi, qui ante ortum medio videntur adcubuiſſe petiolo, funt enim plani, binas gerentes oras acutas, medius vero petiolus fulcatus eft, unde quadratus etiam eft. In vetuftis vero & adultis arboribus rami non amplius funt quadrati, fed parum friati, ramulique laterales plurimum funt rotundi & geniculati: Plurima etiam decidunt folia, reliqua-que multo

de grond geplakt waren, daarom ook lichtelyk door een ſterke wind uitgeworteld werden. Hy bloeyt in October, en de vruchten rypen in de volgende maanden.

Naam. In 't Latyn *Mangium filvestre*. Maleyts *Mangi Mangi Utan*. Amboinſch *Watta Ewan*. Ternataans *Lolaru Tomma Banga*, alle van eenderley beduydeniſſe: Doch by de Amboinezen op Leytimor beeft by deze naamen, *Kinamëan*, *Inamëan*, en *Aymaan Abbar*. Voorts beeft by zulke gelykeniſſe met 't volgende *Lignum Salis primum*, dat hem veele daar mede vermengen, hoewel 't onderſcheyd der bladeren aan de ſmaak ſtrax te vinden is, zynde die van *Kinamëan* bitter, en die van *Lignum Salis* of *Folium Acidum* aangenaam zuur, met een kleene brakkigbeyd.

Plaats. Men vind hem weinig, en ſchier altyd in 't hangen der bergen, aan ſtyle plaatzen, op Leytimor in de naaſte *Valeyen*, aan 't Kasteel *Victoria*, en omtrent 't *Caju Puti* aan de kanten, daar de bergen afgaan na de *Valeyen*, onder 't kreupel-boſch, want in hooge en digte boſſchen wil by niet waſſen.

Gebruik. Het hout werd tot timmerhout weinig gebruykt, dewyl 't zo moeyelyk en ſwaar te kappen is, dog als men regte ſtammen vind, en dezelve ter degen laat uitdroogen, kan men ze tot den huisbouw gebruyken, te weten tot 't bovenwerk, maar niet in de grond, waar in dit hout niet durabel is. Het is anders honingverwig, en gelykt *Mangi Mangi*-hout zeer wel; het gedroogde brant ook wel, maar vervalt t'eenemaal tot witte aſſche zonder koolen na te laten. De bladeren met *Curcuma* gewreven, en plyſters-gewys over 't witte Cadel der Inlanders geſlagen, dood de wormpjes of Inſectjes, dewelke oorzaak zyn, dat 't zelve Cadel zo voortteelt, en haare buyd zo mismaakt.

De een- en dertigſte Plaat

Vertoont een Tak van het wilde *Mangii*.

AANMERKING.

De *Mangi Mangi*-boomen werden by *Valent.* in de *Beſchryving van Ambon* op pag. 222. mede vermeldt, alwaar hy zegt dat 'er wel tien zoorten hier van gevonden werden, waar van hy 'er een op de Plaat onder No. LX. vertoont.

XXIX. HOOFDSTUK.

Groot Suur-blad.

Noch beeft met de beyde voorgaande groote gemeenſchap het *Folium Acidum*, het welk verdeelt wert in groot en kleenbladig, waar van wy 't eerſte in dit Kapittel beſchryven zullen.

Eerſtelyk: *Folium Acidum* 't eerſte of grootbladige, beeft een gemengde gedaante van *Huffur* en *Mangi Mangi*, niet hoog van ſtam, met weinige vette takken, welkers voorſte deel vierkant en groen is. De bladeren zyn groot, ſtaan in leden tegen en over malkander in 't kruis, dog weinig in 't getal, zeven en agt duymen lang, drie en vier vingers breed, met een ſtomp ſpits, aan zommige rond en in twee gekloven, zeer glad, dik, en zonder merke-lyke adertjes, die aan de onderſte zyde een weinig uitſteken, maar met een dikke middel-zenuwve, die beneden driekantig ſcherp is, en verre uitſteekt; de ſmaak is zuurachtig, dog een weinig na den brakken trekkende; uit de gequetſte takken loopt een weinig geele en klevrige melk, die haast opdroogt als die van *Sefoot*, hebbende de takken van binnen een week en voos bert.

Uyt den ſchoot der bladeren komen aan weerzyden andere lange ſteelen of ryſkens, dewelke ſchynen voor haar uitkomt tegen de middelſteel aangelegen te hebben, want zy zyn plat, met twee ſcherpe kanten, en aan de middelſte ſteel ziet men een geut, waar door dezelve vierkant werd. Aan de oude volwaſſene boomen, ziet men de takken niet meer vierkant, maar ſlegts een weinig geribt, en de zyde-takken meest rond geknoopt of galeed, de meeste